

La Gramàtica de Ballot: la llengua catalana i la consciència lingüística entre la Decadència i la Renaixença.

Rolf KAILUWEIT
Freie Universität, Berlín.

0. La història sociolingüística del català pre-renaixentista, de la complicada relació diglòssica de les llengües, de les consciències bilingüistes i pro o anti-catalanistes queda encara sense escriure (cf. LÜDTKE 1991), tasca a la qual em dedico en la tesi doctoral que estic preparant. Aquest assaig en serà una introducció, partint d'una obra central d'aquesta època, de la *Gramàtica y Apologia de la Llengua Cathalana* de Joseph Pau Ballot i Torres.

1. La *Gramàtica* de Ballot és un dels documents de l'època pre-renaixentista fàcilment accessibles (1) gràcies a la reproducció facsímil realitzada l'any 1987 per Milà Segarra. Segarra va escollir la segona edició la qual havia estat publicada en la tercera dècada del segle XIX. Aquesta conté una recomanació escrita probablement després de la mort de l'autor, l'any 1821. També conté la dedicatòria bilingüe a la *Real Junta de Govern del Comers* que Ballot fou obligat a afegir a la segona versió (1815) de la primera edició (1813) a causa dels canvis polítics de 1814 (cf. J. SOLA 1977: 254 ss). El seu editor, Pere Pau Husson, el fundador del *Diario de Barcelona* (DdB), fou processat després de la victòria de Fernando VII sobre Napoleó per haver col·laborat amb l'enemic. Ballot va haver de canviar d'impressor i de cercar la protecció de la Junta (cf. SEGARRA 1987: 11) que, de fet, va obtenir:

«El Vicepresidente de la Junta, Barón de Castellet, presentó a la Junta en enero de 1815, la Gramática catalana que acababa de publicar José Pablo Ballot, Pbro, "muy acreditado en esta clase de estudios". Era la primera que se conocía y estimando la Junta, que "en decoro y pública utilidad", interesaba que como sucedía con los demás idiomas, se tuviera del catalán los conocimientos científicos o de construcción o riqueza necesarios para hablarlo y escribirlo con propiedad, acordó conceder al autor un auxilio de cien pesos fuertes» (CARRERA PUJOL 1957: 19).

El fet que la dedicatòria a la Junta sigui bilingüe prova, d'una banda, les condicions discursives: referència obligada a la llengua científica primordial, el castellà. D'una altra banda, la versió paral·lela en català mostra la voluntat conseqüent de Ballot, atípica a l'època, de publicar un llibre íntegrament en català.

Ballot, valent-se d'un llarg prefaci, explica els motius que van dur a

publicar la *Gramàtica* i exposa les seves idees sobre el valor intern del català. Continua aquestes explicacions en un *pròleg* a la gramàtica pròpiament dita. Aquest *pròleg*, titulat «Orígen de la llengua catalana» té una extensió considerable.

A continuació citaré alguns breus passatges de l'obra que contenen les raons principals que el van dur a crear la seva gramàtica, i que per tant ens ajuden a col·locar-la dins el seu entorn sociolingüístic. Partirem també d'aquests passatges per analitzar més endavant alguns aspectes del català de Ballot que compararem amb les regles que l'autor recomana dins la gramàtica.

La dedicatòria comença amb les paraules següents:

«La major part dels naturals de esta provincia han desitjât en tot temps una gramatica impresa de la llengua catalana; y casi tots los estrangers, que per rahó del seu comer venen á esta capital, la troban també a ménos, para perfeccionarse en la llengua, y poder comerciar en lo interior del principat, qual falta no experimentan en altres païssos igualment civilisats. Volent jo ocórrer á est inconvenient y satisfacer tan grans desitgs, he ordenat esta, que es la primera, que ix á llum de dita llengua» (1987: Vs).

A la introducció llegim:

«Encara que nostres pares se gloriären mes de ilustrar la patria ab fets y hassanyas que ab escrits, estimant mes obrar com á héroes, que parlar com eloquents; no obstant no deixáren de enriquir la llengua catalana ab varietat de paraulas é ingeniosas y agradables frases ó maneras de explicarse, que la fan tan estimable com las demes de Europa. Alguns han pretés desacreditarla, dient: que no es llengua, sino un modo particular de parlar incult y bárbaro, sens gramática é incapas de tenirla: y açó, per la poca intelligencia que tenen de las veus catalanas, y perque no saben que consta de todas las parts de que déu constar una llengua.

»Es la llengua catalana no sols propria y verdadera llengua, sino sensilla, clara, pura, enérgica, concisa, numerosa, fluida y natural; y es tan sentenciosa, cortesana y dolça, diu Andreu Bosch y Escolano, que no hi ha llengua que ab mes breus paraulas diga mes alts y millors conceptes, tenint en tot una viva semblansa ab sa mare la llatina. Tot lo que se pot molt be coneixer en los escrits catalans de 1600 fins á 1702» (ibid.: XV).

I unes pàgines més endavant:

«Per cert ha arribat á tal grau y exces lo aborrimt de alguns á nostra llengua, que fins han desitjat fer perdre lo us y exêrcici de ella. Y com se sentian ja los perniciosos efectos de tan detestable máxima, deteriorantse y perdentse de dia en dia mes y mes; me ha paregut del cas imprimir esta gramatica, no sols pera desmentir las impugnacions dels zoylos murmuradors, sino pera que sia al mateix temps un document ó escriptura autêntica, que assegure y perpetúe la sua existència» (ibid.: XXIV).

2. La Catalunya de 1800 mostra una situació de diglòssia encara amb poc bilingüisme, és a dir només un grup relativament petit de persones cultes

dominava aleshores el castellà, llengua de gran prestigi social. Hi ha alguns indicis indirectes que el castellà ja era la llengua preferentment parlada per les capes altes de Barcelona (2). Les polèmiques sobre l'ús correcte del castellà que es troben en el DdB entre 1792 i 1808 (cf. JORBA 1979) mostren, tanmateix, que els barcelonins cultes tenien encara força dificultats amb l'anomenada «llengua nacional».

Ballot mateix va escriure, l'any 1796, una gramàtica castellana de certa importància i va participar en la iniciativa del bisbe Climent d'aplicar almenys mitjançant un ensenyament bilingüe la *Real Cédula de Aranjuez* de 1768 que ordenava un ensenyament exclusivament en castellà. Aquesta iniciativa no va tenir gaire èxit, sobretot per la falta de professors. El català continuava essent llengua de les escoles primàries. Al DdB, per exemple, figura un anunci que va fer conèixer al públic la inauguració d'una escola trilingüe. Aquest fa referència a la possibilitat de realitzar els exàmens en llatí, castellà i català. Com a exemple aporten el cas del bisbe Fèlix Amat el qual l'any 1788 havia presidit a Tarragona (cf. DdB 15-I-1797). Aquest fet constitueix una infracció evident de la *Real Cédula*, com ja ho havia estat també *stricto sensu* la iniciativa de Climent.

Carrera Pujol indica que el català era també la llengua que es parlava dins les classes de formació professional que va oferir la Junta de Comerç (cf. CARRERA PUJOL 1957: 19). Fins i tot el català s'utilitzava com a llengua escrita en obres literàries i documents oficials, encara que no s'hagi pogut provar que la llengua autòctona hagués mantingut alguna importància com a llengua franca, en el comerç «en lo interior del principat», com indica Ballot. Segarra interpreta aquesta frase com un «argument triat en funció de l'entitat que havia de patrocinar l'obra» (SEGARRA 1987 : 17), és a dir, la Junta de Comerç.

La llengua escrita mancava d'una norma exacta de gramàtica i d'ortografia catalana, tema que ja havia estat tractat en una polèmica que es va desenvolupar l'any 1796 dins el *Diario de Barcelona* i en la qual, el mateix Ballot va participar (KAILUWEIT 1992). Encara que aquesta polèmica sembla tenir la finalitat de distreure el públic, més que no pas d'instruir-lo, tanmateix revela en certa manera la consciència lingüística de l'època en general i de Ballot en particular. Mentre altres polemistes evoquen la tradició filològica catalana, al·legant els vocabularis de Pou, de Torra i de Lacavalleria, i també l'ortografia d'Anglés (1743), Ballot va negar totalment el valor d'aquestes obres. Per això no és estrany que insisteixi en el fet que la seva gramàtica és la primera de la llengua catalana. Tampoc no fa cap referència a la gramàtica força llatinitzada que Ullastres va escriure l'any 1743, la qual, encara que quedà inèdita fins al 1980, ja era coneguda pel rival de Ballot, el gramàtic Petit i Aguilar (1985 : 94) .

La valoració que fa de la llengua catalana denota el pensament lingüístic de Ballot, on conflueixen dos corrents (3): d'una banda, reflecteix un corrent

innovador, la gramàtica moderna francesa (Condillac, Les Idéologues) que propaga l'ideal d'una *langue bien faite*: cal «manejar la llengua ab la llum que correspon» (BALLOT 1987 : XXV), utilitzant paraules breus i precises que expressin les idees adequadament.

D'altra banda, però, no surt de la tradició gramatical que pren com a punt de referència les llengües clàssiques (llatí i grec), tradició representada també per Andreu Bosch i Gaspar Escolano (SEGARRA 1987 : 53) als quals Ballot es refereix en la introducció. Seguint aquesta tradició el valor d'una llengua es mesura pel grau de semblança que té amb les llengües clàssiques.

La comparació de la llengua catalana amb «*les demes de Europa*» pot ser interpretada com una mena de *compensació* tot justificant, com diu Jorba, «que valgués la pena d'entrar en la matèria» (JORBA 1979 : 29). Tanmateix, sembla més probable que Ballot en comptes de complir una *condició de discurs* pretenga disputar d'aquesta manera amb alguns intel·lectuals de l'època, sobretot amb Capmany i Montpalau, que considera el català una llengua morta per raons estètico-socials (SEGARRA 1987: 56s).

Segons la clàssica tesi de Soldevila (SOLDEVILA 1963: 1299) la gramàtica és, tal i com Segarra ho formula, «el fruit lògic d'un moment de treva en el procés de la retracció de la llengua catalana» (SEGARRA 1987 : 16s). Aquesta treva hauria estat provocada per l'ocupació francesa i, particularment, per la temptativa del general napoleònic Augereau, l'any 1810, d'introduir la cooficialitat del català juntament amb el francès. Aquesta teoria, però, sembla poc probable. La iniciativa d'Augereau que va durar només alguns mesos va fracassar a causa del desinterés dels catalans. com diu el cronista Ferrer: «[...] es para los Barceloneses, lo mismo, que dar música a un sordo» (FERRER 1815-1821 : [V] 230). Ara bé, en realitat, el conflicte lingüístic que hom podria inferir del to agressiu de Ballot en els esmentats passatges gairebé no existeix si considerem el terme conflicte com una categoria de la consciència lingüística. Castellà i català coexistien en el registre escrit si bé apareixen en relació jeràrquica. Conservem la reimpressió del catecisme català de Formiguera (1718) que disposa d'una introducció en castellà de l'impressor Tomàs Gorch en la qual lloa l'obra i l'ortografia catalana de la seva edició (GORCH 1818: A2). També el DdB, escrit pràcticament en castellà, si exceptuem els sis mesos de l'any 1810 en què va aparèixer en català, va començar a publicar a partir de 1792 un determinat nombre de textos catalans, principalment poemes. Un altre exemple són les *Ordenances de la Comunitat de Sta Maria del Mar* (1815), en català, mentre que l'*imprimatur* estava escrit en castellà[...] (4).

Pel que sembla, la falta de consciència lingüística afavoria molt més el procés de la castellanització que no pas les mesures concretes contra el català (5). De fet, les lleis centralistes no es van aplicar gaire. Hem de tenir en compte que la idea del cercle identificatori: individu (ciudadà)—llengua—nació, nascut durant la Revolució Francesa, encara no havia arribat a

Catalunya. Com que no hi havia guerra tampoc no hi havia treva. La iniciativa d'Augereau no va tenir cap efecte sobre la diglòssia. El català va continuar escrivint-se, però, paradoxalment va perdre alguns àmbits d'ús a causa dels canvis socials que també van provocar el lent creixement del nacionalisme català durant la primera meitat del segle XIX. Aquests canvis tenien els seus orígens en la industrialització i la creixent mobilitat social.

La continuació de la tradició escrita catalana, de la qual formava part la gramàtica de Ballot, va facilitar el sorgiment de la Renaixença cap a finals del segle, quan va aparèixer un conflicte lingüístic real. En aquests moments identificació nacional i identificació lingüística es van confondre. La qüestió de la llengua havia esdevingut una qüestió político-social.

El to polemista, doncs, dels passatges citats s'ha d'entendre més com una disputa entre intel·lectuals que com a reacció a un conflicte lingüístic experimentat en la vida quotidiana. Ballot no era un *catalanista*, tal i com s'entenia aquest concepte a finals de segle, sinó que com diu Segarra, «la seva dedicació a la llengua catalana va ser molt secundària i poc intensa» (SEGARRA 1987 : 7). Era un filòleg interessat per la seva llengua materna, però encara més per la «llengua nacional», el castellà, que ell ensenyava.

No obstant això, cal subratllar que Ballot no volia facilitar amb la seva gramàtica l'aprenentatge del castellà, mentre que el diccionari d'Esteve, Belvitges i Juglà (1803-1805) i el de Roca (1806), sí que ho pretenien. Aquests diccionaris no estaven dirigits directament contra el català, com pretén Carbonell (CARBONELL 1977 : 299); estudien paraules i locucions antigues, inútils per a l'aprenentatge del castellà i per la intercomunicació de catalans i castellans. Potser ho van fer no tant «per cercar la identitat de Catalunya» i «per perfeccionar el propi idioma», com volen Colon i Soberanas (COLON / SOBERANAS 1985 : 148), com per una peculiar curiositat pre-romàntica que encara no tenia cap finalitat concreta. La gramàtica de Ballot constitueix un text autèntic, i a més un text amb un sistema lingüístic reflexionat, del català de l'època pre-renaxentista malgrat que la llengua ideal de l'autor era la del segle XVII, època que des d'avui s'inclou dins la decadència. Comptat i debatut, Ballot propaga i utilitza una llengua que de vegades és arcaïtzant i que es correspon nogensmenys amb altres documents contemporanis.

No se sap exactament quin ressò va tenir la gramàtica de Ballot. Ara bé, tot i que no figurava a la gran majoria de les biblioteques de l'alta burgesia catalana (A. SOLÀ 1981 : 117), tingué una influència ben important sobre els primers textos de la Renaixença i els escrits gramaticals d'Antoni de Bofarull i d'Adolf Blanc que daten de la segona meitat del segle XIX (SEGARRA 1987 : 48s).

3. A continuació afegim comentaris sobre el català de Ballot. Com tots els autors de l'època, Ballot segueix una ortografia castellanitzada, sobretot

perquè rebutja en general l'ús excessiu de l'apòstrof, de l'apòcope i de la metàtesi dels pronoms febles, la qual cosa considera «molt ridícul i molest» (BALLOT 1987: 161). Tanmateix, com veurem, va adoptar en molts casos solucions tradicionals i autòctones.

Per a Ballot l'accent agut té només una funció suprasegmental que consisteix generalment a marcar la síl·laba tònica no penúltima. La preposició *a* i les conjuncions *e* i *o* d'un altre costat, porten sempre l'accent agut. L'accent circumflex es troba sobre qualsevol vocal que segueixi una *x* i indica que aquesta té el valor [ks] (BALLOT 1987 : 208): *exêrcici; mâxima; existència*. Segons Segarra (1985 : 96) aquesta regla deriva de la Real Academia de Buenas Letras. No obstant això, el circumflex resulta inútil quan hom transcriu el fonema palatal fricatiu sord pel dígraf tradicional *ix*, com feia Ballot: *deixadés; deixáren; coneixer; mateix*.

Ballot utilitza *y* com a conjunció coordinant, la qual canvia a *e* davant *i*. Escriu *qual* amb *q*, però *casi* amb *c*, que por tenir el valor fonètic [k]; *eloqüents* amb valor [q] no es distingeix gràficament de la conjunció *que*, valor [k], encara que Ballot proposa dins la gramàtica dièresi *ü* (BALLOT 1987 : 150) per al valor [q]. Utilitza igualment la *ll* en posició intervocàlica per a representar el fonema lateral palatal, com ara a *ella, sensilla i millors*. Als cultismes *illustrar; intelligència*, en canvi té valor de [l].

També trobem la variació *tg* i *tj* per a representar les africades palatals sordes i sonores: *desitgs; desitját, desitjás*. Ballot no dóna cap solució conseqüent per a la representació d'aquest so (BALLOT 1987: 139s).

En oposició a les solucions del diccionari d'Esteve, Ballot no accepta *d* en posició final de mot (BALLOT 1987 : 137s). Escriu *t* en les formes masculines dels participis i en els gerundis.

Per a representar el fonema /s/ després consonant tenim *s*: *comers; semblansa*, car la grafia tradicional *ç* «ara apenas està en us» (BALLOT 1987 : 137). Tanmateix, Ballot conserva la *ç* en *aço* i en *dolça*, que de fet es correspon amb la forma etimològica *dulcis*. El mot *sensilla*, l'escriu amb *s*, potser per indicar que en català té una pronúncia diferent de la del castellà. També *civilisats* es troba amb *s*, de manera que no sabem si es pronunciava africada o no. M. Ferrer (1839) emprà la mateixa grafia: *civilisar*.

Ballot utilitza la grafia *ny*: *hassanyas*, per representar la nasal palatal, malgrat que el grafema castellà *ñ* era molt freqüent als textos catalans de l'època.

Els plurals femenins sempre són en *-as*, segons la regla de formació del plural donada per la gramàtica de Ballot (BALLOT 1987 : 11), on només es proposen les formes *-s -ns* i *-os*.

La tercera persona plural del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació és sempre *-an*: *troban, experimentan*.

La forma de present de subjuntiu apareix amb la desinència en *-e*: *assegure; perpetúe*. Aquest fet es correspon amb el paradigma que Ballot

dóna (BALLOT 1987 : 38); el mateix paradigma s'utilitzava als escrits dels segles XVI i XVII. Al segle XVIII, en canvi la desinència de subjuntiu en -ia era més usual. En aquest segle la desinència en -i ja existia com a forma de la llengua parlada (SEGARRA 1987 : 26). Petit i Aguilar acceptava les tres formes (SEGARRA, ibd.). Puigblanch, criticant Ballot, rebutja la forma en -e que considera un castellanisme i que a més no es distingeix fonèticament de l'indicatiu (SEGARRA 1987: 52).

L'article definit masculí presenta les formes *lo* i *los* com Ballot aconsella: «Lo usar *el* en català en lloch de *lo* es error manifest». (BALLOT 1987 : 2).

Per al pronom possessiu femení Ballot accepta igualment les formes *la mia / tua / sua / sense article* i *la meva / teva / seva*, així com també *ma / ta / sa* sense article. No obstant *nostre / a* sense article, que es troba dins els passatges citats, no està indicat a la gramàtica (BALLOT 1987 : 27ss).

El vocabulari de Ballot ens sembla avui força castellanitzat. Passem a veure alguns exemples triats dels passatges citats: el castellanisme menos és, segons Coromines, la forma generalitzada a l'època: «*En escrits comença algun cas de menos al s. XVII [...], en venir la Renaixença aquesta intrusió era tan generalitzada en el Continnent que [...] ja no se sentia menys [...]*» (COROMINES 1980). Menos està acceptat també pels diccionaris d'Esteve, et. al., (1803-1805) i de Ferrer (1839).

Trobar a menos s'assembla a la construcció castellana *echar de menos*. Això no obstant, Coromines accepta *Trobar a menys*, com a «us rar» al costat de *trobar a faltar*. Esteve, et. al., (1803-1805 9[...]) escriuen: *Trobar a faltar [...] alguna persona ó cosa. Echar de menos o de menos; trobar à menos [...] enyorar. Echar menos*, mentre que Ferrer (1839) només indica *trobar a faltar*.

Eixir, cf. *ix á llum*, és la forma usual a l'època. Com indica Coromines: «*El Barò de Maldà escrivia normalment [...] eixir. [...] La decadència d'eixir [...] és un fet bastant recent [...]; el verb sortir l'ha convertit, almenys a Barcelona, en un mot antiquat*» (COROMINES 1980). Casos com *methodo, modo, bárbaro*, poden ser classificats com un tipus de castellanismes molt típic «en els segles baixos [...] fins a part del segle XIX» (Coromines 1980). El català d'aquesta època, que ja no s'utilitzava gaire en textos científics, solia manllevar conceptes tècnics i abstractes del castellà. Hom troba les tres formes als diccionaris d'Esteve, et. al., (1803-1805) i de Ferrer (1839). Careta i Vidal, dins el seu *Diccionari de barbarismes* (1901), considera *bàrbaro* com a barbarisme que s'ha de substituir per *barbre*, forma que apareix en un poema d'Ausiàs March.

Per la seva forma fonètico-ortogràfica *hassanya* és un castellanisme evident. Era probablement una forma usual, puix que es troba als diccionaris d'Esteve, et. al. (1803-1805) i de Ferrer (1839).

Ni Esteve, et. al., (1803-1805) ni Ferrer (1839) no accepten la forma *zoylos*, castellanisme que Ballot probablement va manllevar del diccionari

de la Real Academia Española (1737) 1984 on podem llegir: «zoilo [...] *Nombre que se aplica oy al Crítico presumido y maligno censorador, o murmurador de las obras ajenas[...]*»

A nivell sintàctic l'ús del subjuntiu en casos on, en principi, la seva presència és facultativa crida l'atenció. És el que passa en construccions formades per una oració principal negativa seguida d'una oració relativa restringida: *no hi ha llengua que ab mes breus paraules diga[...]*; subjuntiu aquest obligatori en francès. En canvi s'utilitza l'indicatiu en la construcció negativa *no saben que consta*.

Com a perífrasi d'obligació apareix *déu constar* en lloc de la construcció del català actual *haver de*.

Ballot utilitza la construcció final *per a què + oració subordinària: pera que sia*; construcció classificada avui com a castellanisme i substituïda per *perquè* (J. SOLÀ 1989: 124s; 214).

4. Resumint, el text de Ballot que, per la seva intenció, és un text culte i normatiu presenta un català força castellanitzat en tots els àmbits. Nogensmenys, és un document que prova la continuïtat del català com a llengua escrita. Ballot, com també altres autors i escrivans de la seva època, segueix, o almenys, i això és encara més important, vol seguir una norma i una tradició, autènticament catalanes.

La *recomenació* escrita probablement després de la mort de Ballot es desvia en molts casos del text normatiu recomanat i per tant deixa malparada l'obra del nostre autor.

«Que una llengua ¡O lectó! natural y castissa, filla de la llatina, mare comuna de tot idioma perfet se vege faltada d'art y methodo, per igualarse ab altres del continent las mes cultas; y que una nació tan antiga com l'imperi romá, y com ell gloriosa en armas y letras, desitjás anchara una gramatica y son diccionari; yo diria que ha estát un borró, una ignominia, y la mes lamentable deixadés. Motiu per tant de ques cante el honor, y se donian las gracias á nostre infatigable author, que havent superat una montaña d'asperesas y dificultades, sens tenir en ella un exemplar de qui copiar, ha pogut cumplir los vots de tans sabis, y satisfacer las ansias de nostre solar degradat.»(BALLOT 1987 : XII).

Tot i que l'autor de la recomenació intenta honestament representar una norma catalana autèntica, la poca consciència lingüística hi és ben palesa.

NOTES

1. Tenim ja una quantitat considerable d'edicions facsímils d'aquesta època. Quant a València cal destacar l'obra de l'editorial París-València.
2. Cf. l'autobiografia del magistral Coroleu (publicat 1916), i la descripció de la vida barcelonina durant els primers dies de l'ocupació francesa de 1808 que dóna un anònim oficial francès (dins el *Magazin Pittoresques* de Charton 1857).
3. Veure també: GÓMEZ ASENCIO 1981: 20.
4. Recentment he publicat una anàlisi més profunda del «silenci» amb el qual van reaccionar els catalans davant la iniciativa d'Augereau (KAILUWEIT 1991)
5. Aquest aspecte, en general ignorat per la historiografia lingüística catalana, el destaquen Moral i Ajadó / Rius i Fabre dins un excel·lent assaig (MORAL / RUIS 1989).

BIBLIOGRAFIA

- BALLOT, J. P., *Gramatica i Apologia de la Llengua Cathalana*, (1813), Alta Fulla, Barcelona 1987.
- ANGLÉS, P. M., *Prontuario orthologi-graphico trilingüe en que se enseña a pronunciar, escribir i letrear correctamente en Latin, Castellano y Catalan*, Mariano Soldevila, Barcelona 1743.
- CARBONELL, J., «La literatura catalana durant el període de transició del segle XVIII al XIX», dins: *Actes del quart col·loqui de la llengua i literatura catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat*, ibd. 1977, 269-313.
- CARRERA PUJOL, J., *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII-XIX*, Bosch, Barcelona 1957.
- CHARTON, E. (ed.), «Barcelona en 1808, Souvenir d'un officier», dins *Le Magazin Pittoresque*, París 1857, 257-264; 310-311.
- COLON, G. / SOBERANAS, M.-J., *Panorama de la Lexicografia catalana*, Enciclopedia Catalana, Barcelona 1985.
- COMUNITAT DE STA MARIA DEL MAR, *Resumen de las principales rubricas generales qque deuràn observar los individuos de la Comunitat de Sta Maria del Mar en las funciones divinas conforme las disposiciones de las santas visitas, disciplinas, practicas mde la iglesia y solemnitat de culto*, Barcelona 1815.
- COROLEU, J., *Memorias de un menestral de Barcelona (1792-1854)*, Barcelona 1916.

- COROMINES, J., *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua catalana*, Curial, Barcelona 1980, 7 vol., 1987, en curs de publicació.
- ESTEVE, J. / BELVITGES, J. / JUGLÀ, A., *Diccionario catalan-castellano-latino*, Tecla Pla, Barcelona, 2 tomos, 1803-1805.
- F.M.F.P. y M.M (FERRER, MAGÍN) *Diccionario catalan -castellano*, Pablo Riera, Barcelona 1839.
- FERRER, P. R., *Barcelona cautiva, o sea Diario exacto de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los franceses, esto es, desde 13 de febrero de 1808 hasta el 28 de mayo 1814*, 7 volúmenes, Barcelona 1815-1821
- FORMIGUERA, J. *Alivio de Pastors y Past de Ovellas*, (1718), Tomas Gorch, Barcelona 1818.
- GÓMEZ ASENCIO, J. J., *Gramàtica y categorías verbales en la tradición española (1771-1847)*, Ediciones Universidad de Salamanca, ibd. 1981.
- JORBA I JORBA, M., «Sobre la literatura catalana al final del antic règim: El diario de Barcelona (1792-1808)», dins *Els Marges*, Núm. 17 (1979), 27-52.
- KALUWEIT, R. «Sprechen und Schweigen: Das Scheitern der französischen Sprachpolitik im besetzten Katalonien 1810» dins: SCHLIEBEN-LANGE, B. / SCHÖNBERGER, A.(ed.), *Polyglotte Romania. Homenatge a Tilbert Dídac Stegmann*, tome 1, Domus editora Europaea, Frankfurt a. M 1991, 295-337.
- KALUWEIT, R., «Die Orthographiedebatte im "Diario de Barcelona" 1976 und ihr soziolinguistisches Umfeld», dins: *Zeitschrift für Katalanistik*, 5 (1992), en premsa.
- LÜDTKE, J., «Katalanisch: Externe Sprachgeschichte / Histoire externe de la langue», dins: HOLTUS G. / METZELTIN, M. / SCHMITT, C. (ed.), *Lexikon der Romanischen Linguistik*, Band / Volume V, 2, Niemeyer, Tübingen 1991.
- MORAL I AJADÓ, X. / RIUS I FABRÉ, M., «Sobre alguns aspectes discursius i Bibliogràfics del segle XVIII català» dins: Ferrando, Antoni (ed.), *Segon congrés internacional de la llengua catalana, VIII, àrea 7, Història de la llengua*, Institut de Filologia Valenciana, Valencia 1989.
- ROCA Y CERDÀ, A. A., *Diccionario manual de la lengua catalana y castellana*, Roca y Gaspar, Barcelona 1806.
- SEGARRA, M., *Història de l'ortografia catalana*, Empúries, Barcelona 1985.
- SEGARRA, M., «Introducció», dins: BALLOT, Josep Pau, op. cit (5-58).
- SOLÀ, A., «Tres notes entorn les actituds i valors culturals de l'alta burgesia barcelonina a mitjan segle XIX», dins: *Quaderns de l'institut català d'antropologia*, 3 / 4 (1981), 101-128.
- SOLÀ, J., *A l'entorn de la llengua*, Laia, Barcelona 1977
- SOLÀ, J., *Qüestions controvertides de sintaxi catalana*, Edicions 62, Barcelona 1989.
- SOLDEVILA, F., *Història de Catalunya*, Alpha, Barcelona 1963
- ULLASTRA, J., *Grammatica catalana*, (1743), Bibliograf, Barcelona 1980.